

В. Савић

X час

ПРИДЕВИ

Неодређени придевски вид

Придеви су несамосталне, одредбене речи које стоје уз именице да искажу особине бића, предмета и појава на које се именице односе.

Пратећи именице уз које стоје, **придеви добијају од њих сва своја граматичка обележја** – њихове **ознаке рода** (м., ж., с.), **броја** (једн./множ.) и **падежа** (= **КОНГРУЕНЦИЈА**; другим речима: то је морфолошко слагање синтаксички међусобно повезаних делова синтагме или реченице).

Придеве одликује **МОЦИЈА РОДА** (лат. motio „кретање, промена“).

Моција је језички механизам (граматичка и творбена појава у језику) којим дата реч различитим облицима мења свој тзв. род (нпр. леп, -а, -о; мој, -а, -е).

Моцију имају придеви и придевске заменице у флексији, не и именице (именице познају моцију у деривацији = тзв. именичка моција).

Већина придева може имати „краћи“ (прост) и „дужи“ (сложен) облик (то је због формалне разлике до данас видне у Nsg).

То је тзв. „**придевски вид**“ – **разликовање непознатог од познатог појма**:

НЕОДРЕЂЕНИ ВИД

особина **непознатог** лица или предмета

ОДРЕЂЕНИ ВИД

особина **познатог** лица или предмета

Вид се разликује морфолошким и прозодијским средствима:

м.р.	ж.р.	с.р.
нњв капут	нњва сукња	нњво седло
нњвѣ капут	нњвѣ сукња	нњвѣ седло

овде:

м.р. – морфолошки (наставком за облик -ѡ : -ѣ)

ж.р, с.р. – прозодијски (увођењем дужине -ѣ; -ѡ/-ѣ);
крајњи вокал може бити кратак или дуг (-а; -о/-е)

У оквиру прозодије, вид се често разликује и акценатски - типом или позицијом акцента:

неодр. одр.

слéпа : слêпā

шарèна : шàренā

По пореклу,

неодређени вид има именичку промену,

док **одређени вид** има сложену придевску промену.

Немају сви придеви неодређени и одређени вид, тј. неки имају оба, а неки само један од двају облика.

Оба вида угла разликују исконски придеви – описни и градивни:

бео : бели, црн : црни, млад : млади; дрвен : дрвени, земљан : земљани, ражан : ражани, златан : златни.

Има и међу њима неких који имају само одређени вид:
мали, жарки, јарки, бојни.

Постоје и придеви који су **само у неодређеном виду:**
ра̑д (нпр. *Ра̑д сам вам помоћи*).

Присвојни придеви на -ов, -ев, -ин имају само неодређени вид у Nsg:

братов, другов; сестрин, женин
(такође и стсл. петровъ, марнинъ)

Исто је и с присвојним заменицама

његов, -а, -о; ње(зи)н, -а, -о; њихов/њин, -а, -о

Напомена: данас су могуће обе промене код ових придева у зависним падежима:

Нпр. Вук~~ова~~ Рјечника и Вук~~овој~~ Рјечника.

Али - у номинативу нема колебања:
нпр.

Марк~~ов~~ сѣо (~~Марк~~ови~~сто~~);
ње~~ј~~~~ов~~ кайуи (~~њег~~ови~~капут~~).

Присвојни придеви на -скӣ, -шк̄и, -чк̄и, -н̄и, -ј̄и имају само одређени вид у Nsg:

школски, чешки, јуначки, државни, бож(и)ји.

/Напомена: у старијем изразу била је могућа и именичка промена ових придева:

нпр. А ти мушка чеда не родила (епска песма)./

У оба вида такође и у стсл. (= псл.) **ЛЪВЪСКЪ** / **ЛЪВЪСКЪИН** („лавовски“).

Употреба

Ако придев стоји **испред именице**, онда може да има **оба вида**, у зависности од смисла:

леп ормар : **лепи** ормар.

Ако се придев нађе **у (именском) предикату**, онда се **искључиво** јавља **у неодређеном виду**:

(1) ф-ја именски копулативни предикатив:

Ученик је добар (~~добри~~).

(2) ф-ја актуелни квалификатив:

Вратио сам се с концерта одушевљен (~~одушевљени~~).

ПОСТАНАК ПРИДЕВА

У дубљој прошлости придеви неодређеног вида у свему су се истоветно мењали као именице, будући да су посуђивали њихову деklinацију (тачније, била им је заједничка). = Тако је у стсл. (= псл.).

Првобитни пие. није ни познавао придеве као посебну врсту речи. У многим језичким породицама придеви ни данас не постоје као засебна скупина.

Придеви су се у оквиру именица почели издвајати уз помоћ покретног акцента, а затим и увођењем нарочитих форманата (у творбеном смислу).

Они су уобличени тек у позном пие., у доба настајања категорије рода.

Тако је највећи број придева м.р. и с.р. уобличен према ѓ-основама, а придева ж.р. према ā-основама:

СТСЛ. НѠВЪ, НѠВА, НѠВѠ; ЛАТ. NOVUS, nova, novum ИТД.

ИМЕНИЧКА ПРОМЕНА ПРИДЕВА

Придеви неодређеног вида у свему су имали истоветну промену с именицама у стсл. (= познопсл.).

Vsg се обично прескаче у прегледима.

Он може бити = **Nsg**, али може бити и = **Vsg** одговарајућих именица, нпр.:

СЫНОУ ДАВЫДОВЪ (стсл.)

СТЕФАНЕ ПРЪПОДОБЬНЕ (српсл.).

Већ тада **повремено се преузима Vsg из сложене придевске промене**, нпр.:

отъче праведн**ѣн**, благодѣтн**ѣн** марнѣ.

Vsg = Nsg био је у дубљој прошлости у употреби **и у српском језику**, о чему сведоче **примери из народне поезије**, нпр.:
„**млад јуначе**“.

ЈЕДНИНА

М.Р., С.Р.

Разлике су створене у V, I, Lsg.

Nsg

Задржан је стари облик (уз губитак полугласника у м.р.).

добар-ø чов(ј)ек-ø, добро д(иј)ете

Gsg, Dsg

Остао је **стари облик**

добра чов(ј)ека, д(ј)етета
добру чов(ј)еку, д(ј)етету

Савремени пр.

„Нисам видео *бела* дана.“ „Ја, *луда* ли човека!“

Acc sg

= Nsg c.p.

добро д(иј)ете

= Nsg / Gsg у м.р. за исказивање разлике **неживо** : **живо**

добар-ø пут-ø / **добра** чов(ј)ека

Vsg

= Nsg c.p.

м.р. – уопштен облик одређеног вида (угл. од 16. в.)

добр̃й чов(ј)ече

До 16. в. угла. = Nsg м.р.

У оба рода врло **рано се уопштава облик одређеног вида**, почев **од 13. в.**

Поред старих облика, нпр. **бугарскомъ, великомъ, маломъ**, јављају се и **аналошки - бугарскимъ, великимъ, малимъ** итд.

Ово је потпомогнуто аналогним процесом код заменица код којих се уопштава мека промена с истоветним наставком **-им**:

ТИМ : **ЏОНЏЪ** (тј. **НАШИЏЪ**) | **ТЋЏЪ**.

Исто се дешавало и у множинским падежима (G, D, I, L pl).

У савременом српском стару промену задржавају властита имена – презимена, нпр. с Лавровом.

Lsg

Процес изједначавања Lsg са Dsg, у корист Dsg (наставак -у уместо -ѣ), паралелан је ономе код именица.

Облике типа сѣхѣ, бѣноуѣ налазимо, такође, од 13. века.

Ж.Р. ЈЕДНИНЕ

Nsg

Остао је стари облик

Gsg

Уопштен је наставак -е < -ѣ [ǣ, тачније ǣ̃], на први поглед директно из меке промене (синǣ̃), али на њему је **данас дужина**, иначе **својствена Gsg** (уп. жѣнѣ : дѹшѣ), раширена из Gsg сложене придевске промене (добрѹ̃ǣ̃/синǣ̃ǣ̃) и заменичке промене (толǣ̃/моѹ̃ǣ̃), где је сажимање довело до њеног стварања.

Данас постоји само прозодијска разлика међу видовима ж. р.: лѣпѣ : лѣ̃пѣ (нема морфолошких разлика).

Dsg = Lsg

Већ од 13. века, уместо -ѣ/-и, према заменицама типа **тъ** почињу се јављати **облици на -ој** (уп. **ТОЈ** (< [тѡи], у читању **toji*)).

Уместо **БОГАТѣ** **ЖЕНѣ** и **НИЩИ ДОУШИ** > **БОГАТОЈ** **ЖЕНѣ**, **НИШТОЈ** **ДУШИ**.

Asg

Остао је **стари облик**, само што је извршена деназализација **-и** < *-*o* [Ѧ, тачније ѦѦ] (сннѦѦ)

Isg

Развој паралелан оном код личних и осталих заменица, као и код именица ж. р., јер се фонетским путем добијало -*ŌV* [-ѠѢ]:
*-*ow* = *-*ou* < *-*oju* < *-*ojɔ* [-ѠѦѦ].

Потврде: **чръновѣ**, **градъсковѣ**; **божиѡѣ** (овде је деловала аналогичност јер би било ***божиѣѣ**).

Завршетак -м је и овамо допро у 13. в. на исти начин као и код заменица и именица (уп. МНОМ, ТОМ, ЖЕНОМ):

-*ŌM* : *mnômt*, *töbōmt*, *söbōmt* | брато^{мъ}, градо^{мъ} (село^{мъ}).

Промена се, вероватно, одвијала у именичким синтагмама чија је главна реч - ж. р.:

нпр. добр^{ов} жен^{ов} → добром^{ом} жен^{ом}.

МНОЖИНА

Читава парадигма у pl. данас је истоветна као у одређеном виду, а разлика је само прозодијска (не и морфолошка).

Npl

М. р. дòбри, с. р. дòбра – на први поглед старо стање; ипак:

Ж. р. дòбре – уопштен је наставак $-e < -\epsilon$ [ǫ, тачније ѡ] **меке промене** (сннѡ < уп. стсл. тоѡждаѡ); нема дужине.

Практично, то значи да су у целом N pl уопштени облици меке промене (тако ће се десити и у Acc pl).

Асс pl

У **Асс pl** уопштавају се облици меке промене:

М. р. дòбре (< ~~добрѣ~~/тоужд~~а~~), с. р. дòбра (исто у обе варијанте: ~~добра~~/тоужд~~а~~).

Ж. р. дòбре (< ~~добрѣ~~/тоужд~~а~~).

Овакав исход упоредив је са стањем у заменичкој парадигми.

Важна разлика према сложеној прид. деклинацији --- одсуство дужине.

Фонетским путем је добијено -ø (< -ѣ, -ѣ), а у време развоја именичког наставка -*ā* и он се повремено јавља.

Уопштава се исти облик у сва три рода: **аналошки према сложеној прид. деклинацији и према заменицама** (дужина је из сложене прид. промене); у оба случаја – мека варијанта промене (то је уједно и резултат уклањања разлике између „тврдог“ и „меког“ и):

-**ИХ**: добрих, сињих, као нашихъ : добрыхъ, синнихъ

(Ипак, дијал. добријех – уп. тијех < тѣхъ)

Заправо - када се боље погледа - G, D, I, L pl замењују своје старе облике заменичкима који су у време преузимања истоветни с облицима сложене придевске промене.

Важан доказ тога утицаја: губитак разлике међу родовима у множинским падежима, баш онако како је у заменичкој промени (и у ослонцу на њу у сложеној придевској промени).

Процес потискивања именичких наставака започет је још у псл.

D pl

Од најстаријих времена потврђена је употреба наставака меке промене одређеног вида (= заменичка мека промена).

(Ипак, дијал. добријем – уп. тијем < тѣмъ)

I pl

До краја 16. в. чувају се облици неодређеног вида

м. р. *велики, добри*

Али, тим обликом м. р. замењује се и ж. р.

Од тога времена појављује се и облик одређеног вида меке промене у свим родовима: добрици = многици и сл. (= заменичка мека промена).

Потом, развија се једнакост D = I pl:

пр. *добрим(а)* - за сва три рода

**према двојинским формама заменичке и сложене прид. промене
меких варијаната, типа *мѡица, сиѣница*.**

L pl

богатѣхъ, сиѣ^нихъ м. р. и с. р. / богатахъ, син^нахъ ж. р. | тѣхъ, мо^нихъ за све
родове; богат^ыихъ, сиѣ^нин^нихъ за све родове

Стари облици ж. р. употребљавају се само у црквеним
споменицима, а у историјском времену српског језика нису у живој
употреби.

С уклањањем -х, L pl се придружио D = I pl:
пр. *добрим(а)* --- за сва три рода, као у именичкој промени.

НАПОМЕНА:

Данас се код неодређеног вида само у N и Асс једн. м. р. и G, D и L једн. м. р. и с. р. разликују краћи и дужи облици (одр. облик од неодређеног). У свим другим падежима облици су дуги и заједнички у оба вида. **Разлика међу видовима ту се остварује преко акцената** придевске основе.

Дакле, осим номиналних форми, вид се данас међусобно највише разликује по акцентима, а мање по посебним формама.